

ČEŠI V KYJEVSKÉ GUBERNII PŘED ROKEM 1917

SERHIJ KOVALENKO

Most Czechs, who moved to the Kiev Gubernia were Roman Catholics. Czech Catholicism differed substantially from Polish Catholicism that was more orthodox and fanatical. Government press released articles with positive stance in terms of the Czechs moving to the Russian Empire.

Key words: Russia, Kiev Governorate, Czechs

Kyjevská gubernie byla vytvořena podle nařízení cara dne 29. prosince 1708 s centrem v Kyjevě. Na začátku 20. století se gubernie skládala z 12 okresů. V Kyjevské gubernii bylo 12 měst, 111 městeček a 7 344 obcí s počtem obyvatelstva 4 mil. 820 tis. lidí.¹ Emigrace Čechů do Kyjevské gubernie začala v šedesátých letech 19. století. Ale protože zde bylo málo volných pozemků a jejich cena byla vysoká, tato emigrace byla podstatně menší než do Volyňské gubernie. Podle sčítání obyvatelstva v roce 1897 průměrná hustota obyvatelstva v Podolské gubernii byla 82,1, v Kyjevské 74,9 a Volyňské 47,5 lidí na km², průměrná hustota v Jihozápadním kraji činila 67 lidí na km².² Přelidněnost Kyjevské gubernie vedla k tomu, že ročně přes 200 tis. chudých rolníků z Kyjevské gubernie odjíždělo za sezónní práci na panství Chersonské a Tauridské gubernie, na šachty Donbasu, Krivorožské rudné doly, a také na Sibiř a Dálný východ. Od roku 1896 do roku 1912 z gubernie vycestovalo 148 tis. osob.³ Na rozdíl od Volyňské gubernie, do které většinou emigrovali hlavně venkované, do Kyjevské gubernie se stěhovali také dělníci a inteligence.

České kolonie se začaly objevovat v šedesátých letech 19. století. Češi se většinou stěhovali do již existujících ukrajinských nebo německých vesnic. Příkladem mohou být kolonie Holendry, Česká kolonie či Malinovka. V Kyjevské gubernii podle sčítání z roku 1897 bylo 3 294 Čechů, včetně 2 211 vesničanů.⁴ Průzkum z roku 1908 ukázal, že v Kyjevské gubernii existovalo osm českých kolonií, které se skládaly z 248 usedlostí, které obhospodařovaly 3 180 děsjatin (1 děsjatina = 1,09 ha) půdy. Většina kolonií byla soustředěna v okrese Radomyšl – šest kolonií (153 usedlostí, které obhospodařovaly 2 003 děsjatin půdy), jedna kolonie byla v okrese Kyjev (Česká kolonie s 16 usedlostmi a 207 děsjatinami půdy) a jedna kolonie v okrese Berdyčiv (Holendry s 79 usedlostmi a 970 děsjatinami půdy). V Kyjevské gubernii se Češi většinou usídlili v močálovitém polesí s neplodnou půdou (pisky a písčité hlinitá půda).⁵ Výjimkou byla jenom kolonie Holendry, která se rozkládala na úrodné černozemní půdě. Kolonie byla založena Čechy a Němci na pozemcích německého hraběte Holendera, který podporoval založení osady.⁶

Češi vynakládali všechny síly aby zúrodnili půdu a získali velkou úrodu. Ze své vlasti Češi dovezli vysokou úroveň zemědělské kultury, využívali organická a minerální hnojiva, což mělo kladný vliv na zvyšování úrodnosti.

Relativně malé české usedlosti byly soustředěny na severu Kyjevské gubernie. Charakteristickým rysem českých osad v Kyjevské gubernii bylo to, že Češi většinou hospodařili na

¹ *Ukrajinska radjanska encyklopedija. Tom 5. Kyjiv 1980, s. 125.*

² *Ves Juzapadnyj kraj. Kijev 1913.*

³ *Encyklopedija istoriji Ukrajiny. Tom 4. Kyjiv 2007, s. 221.*

⁴ LIČKOV, A.: *Juzapadnyj kraj po danym perepisi 1897 g.* In: Kijevskaja starina, 1905, č. 7–8, s. 330–336.

⁵ JAROŠEVIČ, A. I.: *Tipy chozjajstv Kijevskoj gubernii.* Kijev 1910, s. 28.

⁶ *Čechy na Volyni: istorija i sučasnist'. Žytomyr 2001, s. 68.*

vlastní půdě. Jenom kolonie Bobrovskij Lanok v okrese Radomyšl byla založena na pronajatých pozemcích. Nájemné bylo 1 rubl 81 kopejek za 1 děsjatinu půdy. V okrese Radomyšl v sedmdesátých letech 19. století cena 1 děsjatiny půdy byla 30–35 rublů, v roce 1900 – 70 rublů, v roce 1902 – 120 rublů. V okrese Berdyčiv cena 1 děsjatiny půdy v sedmdesátých letech 19. století byla 90 rublů. V studii Jaroševiče jsou uvedeny následující údaje o českém vlastnictví půdy v Kyjevské gubernii: 87 českých usedlostí vlastnilo 1 116 děsjatin půdy; přičemž 27 % usedlostí vlastnilo 10 děsjatin půdy, 57,5 % – 10 až 20 děsjatin půdy a 14,9 % – přes 20 děsjatin půdy. Uvedené údaje ukazují, že většina českých usedlostí měla dostatečné množství půdy. Na rozdíl od Němců Češi Kyjevské gubernie stavěli rozsáhlejší a dražší budovy. Kupříkladu v okrese Radomyšl skoro každá česká usedlost měla dům (s dřevěnou podlahou), kravín, stáj, vepřín, kůlnu, sklep a některé usedlosti měly i sýpku. V okrese Kyjev kolonista Sojka, který vlastnil 11,5 děsjatin půdy, měl dům, kravín, sýpku na obilí, seník s půdou pro vysoušení chmele, vepřín a sklep v celkově hodnotě cca tři tisíce rublů.

České usedlosti kolonie Holendry v okrese Berdyčiv byly lépe zabezpečeny inventářem, než usedlosti v okresech Radomyšl a Kyjev. Usedlosti kolonie Holendry měly pluhu, brány, secí a žací stroje vyrobené v továrnách. Češi chovali hovězí dobytek, koně, krávy, ovce, prasata a slepice.⁷ Na začátku 20. století v českých usedlostech, zejména v kolonii Holendry, se začaly využívat separátory na zpracování mléka. Mléko zpracovávali na tvaroh, smetanu, máslo a odváželi do města na prodej.

100 českých usedlostí mělo:

Okres	Tažný skot	Krávy	Jatečný dobytek	Malá hospodářská zvířata
Radomyšl	200	342	280	300
Kyjev	300	827	118	563
Berdyčiv	400	480	540	1480

Zvláště velký význam pro Čechy měl chov dojníc. 55 % usedlostí, které zkoumal Jaroševič, vlastnilo více než tři krávy. Hovězí dobytek chovali pro vlastní potřebu, telata prodávali zřídka. Češi věnovali velkou pozornost selekci chovných zvířat.

Češi pečlivě obdělávali půdu, seli různé druhy zemědělských plodin, zavedli střídání osevu a intenzivně používali hnojiva. Češi okresu Radomyšl rozdělovali ornou půdu pro osev jednotlivými plodinami následujícím způsobem: oves – 26,1 %, žito – 24,5 %, brambory – 11,9 %, ozimá pšenice – 9,6 %, jetel – 8,9 %, pohanka – 5,8 %, ječmen – 5,4 %, hrách – 3,7 %, zelí – 2 %, len – 1,1 %, jarní pšenice – 0,2 %. Je vidět, že Češi pěstovali velké množství plodin včetně technických, které dávaly velký zisk.⁸

Různé kolonie měly odlišné klimatické podmínky, proto dávaly přednost různým plodinám. Kupříkladu, největší plochy zaseté ozimou pšenicí měli v Strimhorodě (19,4 %), bramborami a zelím v Zubovštině (17 % a 10,6 %), jetelem v Zubovštině a Strimhorodě (10–12 %). Pěstování chmele bylo rozšířené v okresech Kyjev a Radomyšl. V kolonii Holendry se chmel vůbec nepěstoval. Průměrná velikost 30 chmelnic byla 0,33 děsjatiny, nejmenší chmelnice měla plochu 0,25 děsjatin, největší jednu děsjatinu. V Holendrech na černozemní půdě pěstovali cukrovou řepu. Kvůli zvyšování úrodnosti Češi nechávali půdu ležet úhorem. Kupříkladu

⁷ JAROŠEVIČ, A. I.: c. d., s. 29.

⁸ Tamtéž, s. 30.

v okrese Radomyšl leželo úhorem v průměru 15,2 % půdy. Jednotlivé kolonie nechávaly ležet úhorem od 7,8 % (Zubovština) do 22,9 % půdy.

Češi dosáhli významných úspěchů při používání organických hnojiv. Hnojili sadbu brambor, zelí a chmele, zřídka žita a řepy. O úrodnosti zemědělských plodin v osadě Česká kolonie v okrese Kyjev lze soudit na základě údajů, které uvádí Jaroševič. Kupříkladu v roce 1908 dva kolonisté obdrželi na písčité půdě následující úrodu: ozimé pšenice – 144 a 180 pudů, žita – 70 a 25 pudů, ječmene – 144 pudů, ovsa – 146 a 63 pudů, brambor – 800 a 900 pudů, chmele 45 a 40 pudů (pud = 16,375 kg).

Ukrajínští rolníci nevyužívali pro hnojení půdy organické hnojivo (hnůj). Když Češi chtěli koupit hnůj, mužici se na ně dívali jako na blázny a dávali jim hnůj zadarmo. Měli radost, že nemusí hnůj odvážet. Vysmívali se Čechům a říkali, že Češi jedí hnůj. Ale později si Ukrajinci všimli, že úroda v českých usedlostech je podstatně vyšší, odmítli hnůj dávat zadarmo a začali hnojit vlastní půdu.⁹ Češi chovali hovězí dobytek (za účelem získání mléka a masa), prasata, a drůbež.

Podle zprávy zemstva, v roce 1908 v Kyjevské gubernii v českých usedlostech z jedné desjatiny získali: 144–180 pudů pšenice, 70–75 pudů žita, 144 pudů ječmene, 65–146 pudů ovsa a 800–900 pudů brambor. Podle statistiky zemstva v letech 1909–1910 osm českých usedlostí v okrese Radomyšl, které obhospodařovaly 106 desjatin půdy (1 usedlost měla v průměru 13,2 desjatin), mělo následující strukturu příjmů z prodeje: obilí – 26,4 %, jetele – 4,9 %, brambor – 3,1 %, cukrové řepy – 12,6 %, zelí – 1,9 %, chmele – 12,6 %, ovoce – 1,5 %, mléčných výrobků – 19,0 %, dobytka – 12,8 %, prasat – 5 %, vajec – 0,2 %).

Struktura příjmů podle odvětví hospodaření

Region	Rostlinná výroba	Speciální plodiny	Živočišná výroba	Celkem
Polesí (6 kolonií)	38,1 %	25,8 %	36,1 %	100 %
Černozemní půda (2 kolonie)	61,1 %	–	38,9 %	100 %
Průměr (8 kolonií)	46,8 %	16,5 %	36,7 %	100 %

Pěstování cukrové řepy bylo velice výhodné, protože zajišťovalo 33 % všech příjmů. České usedlosti rychle reagovaly na poptávku trhu a věnovaly velkou pozornost následující zemědělské výrobě: jetelu na osivo, bramborám, chmelu, příp. zelí a mléku. Usedlosti na černozemní půdě pěstovaly obilí, cukrovou řepu, chovaly mladý skot a prasata. Mnohostranné a flexibilní české usedlosti měly převahu před německými usedlostmi, které měly více jednostrannou organizaci v odvětví živočišné výroby, zejména v produkci mléka.

Na začátku 20. století funkcionář zemstva, který prováděl hodnocení typů usedlostí Kyjevské gubernie, psal: «Kolonie jsou úplně samostatné útvary nespojené s místním rozvojem. Ale přesto se úspěšně adaptovaly k místním podmínkám a našly své místo bez ztráty základních rysů přenesených z usedlostí předků». Na základě výsledků zkoumání výdajů českých usedlostí Jaroševič zveřejnil údaje o čtyřech usedlostech okresu Radomyšl podle jednotlivých položek výdajů: daně tvořily 5,7 % všech výdajů usedlosti, úroky z osobní a hypoteční zadluženosti – 21,7 %, nákup hnojiv – 8,9 %, nákup krmiv – 8,9 %, výplaty pracovníkům – 35,8 %. Tedy

⁹ Kyjiv Weekly, 2008, č. 43.

hlavní položkou výdajů byly výplaty pracovníkům zaměstnaným na sezónních pracích. Většinou Češi zaměstnávali ukrajinské rolníky.

Výnosnost českých usedlostí podle údajů ze čtyř usedlostí, které vlastnily dohromady 47 děsjatin půdy, což v průměru činilo 11,75 děsjatin na jednu usedlost:

	Celkem	Na 1 usedlost	Na 1 děsjatinu půdy
Příjem	2 135 rublů	533,75 rublů	45,40 rublů
Výdaje	615 rublů	153,90 rublů	13,10 rublů
Čistý zisk	1 520 rublů	379,85 rublů	32,30 rublů

Některé české usedlosti měly velké příjmy. Kupříkladu kolonista Lux z kolonie Holendry, který vlastnil 28,25 děsjatin půdy, pěstováním cukrové řepy a chovem telat a prasat získal příjmy ve výši 65 rublů z 1 děsjatiny půdy. Základem těchto úspěchů byla velká pracovitost Čechů, využívání hnojiv a moderní techniky.

V období všeobecného budování pivovarů Češi dováželi z vlasti nejlepší odrůdy chmelu a obhospodařovali chmelnice na základě nejmodernějších doporučení agronomické vědy. Na začátku 20. století v Kyjevské gubernii fungoval s účastí českého kapitálu Vasylkivský pivovar, který vyráběl ročně 130 tis. věder piva.

Na začátku 20. století gubernské zemstvo propagovalo český způsob hospodaření: vysokou pracovní kulturu Čechů, jejich lepší agrotechniku, racionální hospodaření. Autor studie o zemědělství v Kyjevské gubernii Jaroševič došel k následujícímu závěru: „České usedlosti mohou sloužit jako ukázka úspěchu, kterého mohou dosáhnout průměrné usedlosti na patřičné kulturní úrovni“.¹⁰

Během první světové války byla v Kyjevě založena Československá úvěrní banka s pobočkami v Žitomiru a Zdobunově, která se stala důležitým centrem českého hospodářství na Ukrajině.¹¹

Obyvatelé českých vesnic se zároveň s ukrajinštinou a ruštinou seznamovali s tamními zvyky, písněmi, pohádkami, legendami, pořekadly a literaturou. Kupříkladu v Zubovštině spolek Česká literární beseda seznamoval své členy jednak s českou literaturou, a jednak s literaturou ukrajinskou a ruskou, s uměleckými díly Tarase Hryhorovyče Ševčenka, Nikolaje Vasiljeviče Gogola a Alexandra Sergejeviče Puškina.

Důležitým činitelem zachování národní identity českých kolonistů bylo náboženství. V druhé polovině 19. století a na začátku 20. století náboženský světový názor byl základem národního vědomí.

Většina Čechů, kteří se přestěhovali do Kyjevské gubernie byla římskokatolického vyznání. Český katolicismus se podstatně lišil od polského, který byl více ortodoxní a fanatický. Ve vládním tisku se objevovaly články pozitivně hodnotící přestěhování Čechů do Ruské říše. V roce 1869 vládní list Kijevljanin upozorňoval, že přestěhování Čechů do Jihozápadního kraje zaslouží zvláštní pozornost, vyzýval chovat se k nim shovívavě, rychle jim přidělit ruskou státní příslušnost a zbavit je nutnosti poslouchat bohoslužbu v kostele v polštině.¹² Carská vláda chtěla využít Čechy proti polským katolíkům a jejich pomocí rozvrátit římskokatolickou církev v Rusku. Ale tento záměr se vládě nepodařilo realizovat. Carská vláda vydala řadu zákonů, které omezovaly vlastnictví půdy katolíky. Nuceně změnili své náboženské vyznání Češi z největších

¹⁰ JAROŠEVIČ, A. I.: c. d., s. 45.

¹¹ KOVBA, Ž. M.: *Česka emigrace na Ukrajině v druhé polovině XIX – počátku XX století*. (Kandidátská dizertace.) Lviv 1979, s. 136.

¹² Kijevljanin, 6. 6. 1869.

kolonií v Kyjevské gubernii Holendry a Zubovština. Češi z kolonie Zubovština chodili do ukrajinských pravoslavných kostelů ve vesnicích Stremihorod a Kalenská.¹³ Kolonisté z České kolonie si uchovali katolické vyznání.

Jednotlivé české rodiny se usadily v Kyjevě ještě v první polovině 19. století. Byli to zastupci různých průmyslových firem, obchodníci, domácí učitelé. Sčítání obyvatelstva 2. března 1874 ukázalo, že v Kyjevě žilo 150 Čechů. Většina českého obyvatelstva se objevila v Kyjevě na přelomu 19.–20. století. Byli to většinou kvalifikovaní dělníci, železničáři, technici a menší skupina podnikatelů a technické inteligence. Češi přijížděli na pozvání majitelů továren, občas s novým zařízením. Obvykle se ubytovávali u svých krajanů nebo místních továrníků. Kvalifikovaní dělníci v podnicích pracovali jako mistři, dostávali lepší plat a měli drobné výhody. Z pěti tisíc Čechů, kteří žili v Kyjevě na začátku 20. století, bylo 400 majitelů průmyslových a obchodních firem.

Ve druhé polovině 19. století se Kyjev rychle přeměňoval na velký dopravní uzel říše. Byly budovány železnice (Moskva–Kursk–Kyjev – v roce 1868; Kyjev–Balta–Oděsa – v roce 1871; Kyjev–Poltava a Kyjev–Kovel – v roce 1901). Stavba železnic vytvářela novou infrastrukturu Jihozápadního kraje Ruské říše, podporovala rozvoj průmyslu. Orientace Ruské říše v 60. letech 19. století na zrychlený rozvoj velkého továrního průmyslu bez dostatečných vnitřních rezerv nutila vládu využívat zahraniční investice. Obrovské zásoby přírodních zdrojů, „měkké“ zákony, levná pracovní síla, rychlá stavba železnic a vysoké příjmy přitahovaly zahraniční investory. Carská vláda zaváděla vysoké ochranné clo na dovážené zboží za účelem podpory vlastních podnikatelů. Tato skutečnost nutila zahraniční podnikatele místo dovozu zboží investovat volné finanční prostředky do stavby továren. Proto hodně podnikatelů kvůli snižování svého daňového zatížení stavělo své podniky na státních pozemcích za hranicemi města, neboť v tomto případě podle platných zákonů podnikatelé neplatili daň z pozemku a poplatky za odhad ceny. Za hranicemi Kyjeva na Šuljavce byly postaveny závody Grethera a Křivánka, Filverta a Dědiny, Ungermana a Nejedlého, Extrafon apod.¹⁴ Majitelé těchto podniků přicestovali s minimálními finančními prostředky, ale kvůli své důvtipnosti, hospodárnosti a pracovitosti se stali úspěšnými podnikateli. Šuljavka v porovnání s jinými kyjevskými předměstími měla výhodu z hlediska dopravy, protože se nacházela nedaleko vlakového nádraží a železniční trati, což podnikům umožňovalo stavět vlastní vlečky. Současně se nacházela nepřilíš daleko od komerčního centra města.

V prosinci 1881 švýcarský podnikatel Jakov Grether koupil na Šuljavce na ulici Dačna linie dva erární pozemky do věčného a dědičného vlastnictví.¹⁵ Dne 22. února 1882 se Grether stal oficiálním vlastníkem pozemků. Za účelem realizace svého záměru nabídl hesenskému příslušníkovi inženýru Filipu Moserovi, aby se stal jeho společníkem. Výsledkem jejich spolupráce bylo otevření nového podniku Kyjevské továrny na výrobu šedé litiny a strojů. Továrna se nacházela ve dvou zděných a třech dřevěných budovách. V továrně pracovalo cca 30 dělníků, kteří vyráběli jednoduché litinové armatury, filtrovací lisy, kolejové vozíky, přenosné úzkorozchodné koleje, šrouby, matice a kolejnicové hřeby. Již k roku 1887 výrobní kapacita dosáhla 200 tisíc rublů. Často chyběly peníze na nákup drahé a kvalitní suroviny, proto vedení řešilo tyto problémy různými způsoby. Kupříkladu Gretherovi se podařilo ve skladech kyjevského arsenálu levně nakoupit velké množství pušek vyřazených po válce s Tureckem (1877–1878). Zastaralá zbraň po přetavení byla použita pro výrobu železných výrobků.

¹³ *Čechy na Volyni: istorija i sučasnist'*, c. d., s. 37.

¹⁴ Deržavnyj archiv Kyjivskoj oblasti (DAKO), f. 2, k. 35, aj. 70.

¹⁵ Rossijskij gosudarstvennyj istoričeskij archiv Sankt Petěrburg, f. 23, k. 25, aj. 955.

V roce 1887 Grether zaměstnal Josefa Křivánka ve funkci technického zástupce. Křivánek se stal mozgovým centrem a hnací silou podniku. V roce 1889 obdržel úvěr u Šlechtické banky a fakticky se stal majitelem továrny. Podnik byl přejmenován na Kyjevský strojírenský závod Grethera a Křivánka se základním kapitálem ve výši 1 mil. rublů. Předsedou společnosti zůstal Jakov Grether, řediteli byli Josef Křivánek a Ferdinand Vitáček. Stanovy nového podniku byly schváleny v roce 1889.

Podniku chyběli kvalifikovaní odborníci (inženýři), proto je Křivánek zval z ciziny. Většinou to byli Češi. Kupříkladu pozval inženýra Ferdinanda Vitáčka, který byl odborníkem v oblasti parních kotlů. J. Křivánek nechal postavit pro české pracovníky baráky v kyjevském předměstí Šuljavka. Kvalifikovaní pracovníci dostávali vyšší plat, což vyvolávalo závist u jiných. V roce 1896 ze sedmi podnikových mistrů bylo šest Čechů.¹⁶ Život českých pracovníků ve městech Kyjevské gubernie se skoro nelišil od života starousedlíků. Zámožní Češi bydleli v centru města ve vlastních domech, navštěvovali divadla, muzea, chodili do restaurací. Jejich způsob života byl stejný jako u zámožných Ukrajinců nebo Rusů. Redaktor Švihovský vzpomínal: „Česká kolonie byla rozdělená. Páni inženýři a úředníci-inteligenti měli vlastní hospody, ve kterých pivo stalo 12 kopějek a kam nechodili řemeslníci a dělníci, protože se zámožní krajané na ně dívali shora.“¹⁷

V roce 1890 začala rekonstrukce a stavba nových výrobních hal. Stavba probíhala na pozemku, který se nacházel mezi Žitomirskou silnicí (v současné době třída Vítězství), 2. Dačnou linií a Dačnou uličkou. Kotelárna a slévárna se protáhly podél Žitomirské silnice, fasáda budovy vedení podniku a stolárny se nacházela v Dačné uličce. Mezi budovou vedení podniku a stolárnou se nacházela vrátnice. Na rohu Dačné ulice a Dačné uličky byl postaven dvoupodlažní obytný dům majitele podniku Jakova Grethera, tak zvaný Gretherův dům. Dlouhá fasáda domu se nacházela na Dačné ulici.

Uprostřed obvodové zástavby se nacházely dvě velké haly s několika dílnami. Největšími dílnami byly kotelárna a soustružna, mezi kterými se nacházela montovna pod širým nebem. V přístavku k soustružně byla umístěna kotelná. Některé dílny měly horní pomocné osvětlení, přičemž typ svítidel zaležel od druhu střechy.

Základními provozovny byly slévárna šedé litiny, kovárna, kotelárna, soustružna a dílna rafinádních forem. Závod se stal druhým největším zaměstnavatelem ve městě (podle množství zaměstnanců na prvním místě byly Hlavní železniční dílny). K 1. lednu 1894 v závodě pracovalo 931 pracovníků, ze kterých bylo 722 dospělých a 159 mladých ve věku 12 až 17 roků.

Podnik vyráběl zařízení pro cukrovary, cihelny a pily, různé nádrže, čerpadla, litinové a měděné odlitky. V Ruské říši došlo ke značnému růstu výroby cukru. Počet cukrovarů se zvyšoval, jejich stavbu podporovala protekcionistická politika vlády. Drahé zařízení kupovali v cizině. Do tohoto obchodu se pustil podnikavý Grether se svými společníky.

V letech 1893–1894 závod vyrobil produkci v hodnotě 1 mil. 184 tis. rublů, což tvořilo skoro polovinu celkové hodnoty výrobků všech strojírenských podniků města. Již v roce 1898 roční obrat dosáhl 1,6 mil. rublů. V roce 1899 v podniku pracovalo 950 pracovníků včetně 189 cizinců, bylo zpracováno cca 300 tis. pudů kovu a vyrobeno produktů v hodnotě 1 mil. 510 tis. rublů. Podnikový areál se zvětšil na 22 ha (plocha pod výrobními budovami činila 10 ha).¹⁸

¹⁶ LEBEĎ, G. N.–SKLJARENKO, Je. M.–SOLOVJEV, D. G.: *Ljudi i gody zavoda Bolševik*. Kijev 1982, s. 8.

¹⁷ ŠVIHOVSKÝ, V.: *Kyjev a kyjevští Češi*. Praha 1924, s. 12.

¹⁸ LEBEĎ, G. N.–SKLJARENKO, Je. M.–SOLOVJEV, D. G.: c. d., s. 13.

Charakteristika výrobní činnosti¹⁹

Období	Výroba zboží v pucech	Obrat závodu v rublech	Výdaje na výplaty pracovníkům (rublů)
1888-1889	55 000	315 000	71 000
1889-1900	65 000	395 000	82 000
1900-1901	70 000	450 000	97 000
1901-1902	90 000	535 000	121 000
1902-1903	135 000	820 000	190 000
1903-1904	195 000	1 185 000	278 000
1904-1905	186 000	1 195 000	266 000
1905-1906	180 000	1 108 000	275 000
1906-1907	230 000	1 397 000	371 000
1907-1908	260 000	1 600 000	413 000

Uvedená tabulka ukazuje, že za 10 let se výroba podniku zvýšila cca 5×. Obzvlášť rychle rozvoj podnik probíhal v roce 1892. S růstem výroby vzrůstal čistý zisk závodu, který akcionáři rozdělovali na obnovení výroby, vyplácení odměn představenstvu a úředníkům a jiné výdaje. Podnik, který rozkvétal, vyplácel akcionářům štědré dividendy.²⁰

Čistý zisk závodu Grether a Křivánek za finanční rok od 1. října do 30. září (v rublech)

1905-1906	1906-1907	1907-1908	1908-1909	1912-1913	1913-1914	1914-1915
170 626	198 345	1170 290	225 000	133 893	201 520	267 900

Dividendy závodu Grether a Křivánek (v rublech)

1905-1906	1906-1907	1907-1908	1912-1913	1914-1915
68 750	87 500	100 000	112 500	125 000

Akciová společnost byla mezi největšími plátcí daně do státní pokladny, v letech 1905–1906 bylo odvedeno na daních 6 477 rublů, v letech 1907–1908 – 9 511 rublů, v letech 1914–1915 – 25 341 rublů.²¹

Jedním z důvodů úspěšné práce podniku bylo zavádění technických novinek. Výsledkem bylo zaujetí skoro monopolního postavení na trhu ve své oblasti. V roce 1896 závod obdržel zlatou medaili Nižegorodského veletrhu za vystavený parní stroj nové konstrukce.²²

V roce 1903 vedení podniku provedlo další modernizaci podle německých technologií. Byla postavena Martinova pec s kyslíkovým tavením a za několik let montovna a sklad. Mezi seřazovací stanicí Kyjev–Volyňský a podnikem byla zbudovaná úzkorozchodná kolej dlouhá 5 verst (1 versta = 1066,8 m). Budování železnice stálo 103 tisíce rublů, ale závod měl zajištěnou nepřetržitou dopravu výrobních materiálů, zejména litiny. Podstatně se zrychlilo odesílání hotových výrobků na kyjevské železniční uzly.²³

¹⁹ Rossijskij gosudarstvennyj istoričeskij archiv, f. 23, spis 12, list 255.

²⁰ Deržavnyj archiv Kyjivskoj oblasti, f. 280, spis 9, list 69.

²¹ Tamtéž.

²² LEBEĎ, G. N.–SKLJARENKO, Je. M.–SOLOVJEV, D. G.: c. d., s. 8.

²³ DAKO, f. 280, spis 11, list 92.

Práce na závodě byla těžká a vyčerpávající. Začátek pracovního dne byl v 6 hod., konec – v 18.30, případně i později. Strojníci parních strojů začínali ještě dříve, od 5 hod. ráno do 19 hod., až do ukončení práce ve všech provozovnách. Ale ne vždy pracovníci stačili splnit pracovní normu během směny, proto je nechávali dělat přesčas. Tato praktika se vyskytovala všude a podle údajů tovární inspekce z roku 1899 v Kyjevském továrním obvodu 56,5 % všech pracovníků odpracovalo 208,9 přesčasových hodin místo 120 hodin stanovených zákonem. Za každý sebemenší přestupek (zpoždění, špinu, nedodržování ticha a klidu, neposlušnost, ztrátu známky a pracovní knížky) byli pracovníci pokutováni. Ve výplatních knížkách byly vytištěny články trestního zákoníku z roku 1895.

Na ochranu práce byly přidělovány nepatrné finanční prostředky, proto úrazovost na závodě byla poměrně vysoká. Zdravotní péče byla v žalostném stavu. Lékař ordinoval na zdravotním středisku jednou týdně a zdravotník musel, kromě práce na zdravotním středisku, pracovat i v dílně. Pracovníci se obraceli na zdravotní středisko jen v mimořádných případech, protože měli strach z toho, že budou propuštěni z práce, pokud se administrace dozví o jejich nemoci. Většina se léčila domácími prostředky, nemocní chodili do práce, protože nedostávali nemocenskou, pracovníci pořádali sbírky peněz a sami pomáhali nemocným.²⁴ Roční sbírky na pohřeb zemřelých úředníků a dělníků tvořily 289 rublů.²⁵

Výdaje na zdravotní péči pracovníků závodu ve finančním roce 1907/1908

Výdaje	Částka (v rublech)
Mzda lékaře	1 200
Mzda zdravotníka	500
Trvalý pronájem dvou lůžek v soukromé nemocnici	937
Úhrada za léčbu v nemocnici, odměna odbornému lékaři a jiné výdaje mimo závod	898
Léky, obvazový materiál a provoz nemocničního pokoje na závodě	912
Celkem	4 507

Grether a Křivánek otevřeli při závodě obecnou školu pro děti pracovníků. Dohled nad školou uskutečňoval šuljavský duchovní. V roce 1898 školu navštěvovali 32 chlapci a 12 děvčat.²⁶ Ve finančním období 1907–1908 bylo vyčleněno na provoz školy 2 510 rublů.

Výdaje	Částka (v rublech)
Mzda učitele	875
Pronájem bydlení pro učitele	180
Pronájem a oprava místností pro školu	168
Topení, osvětlení a údržba školy	267
Mzda hlídače	120

Dne 30. dubna 1908 na valné hromadě akcionářů bylo rozhodnuto o založení nadace Jakova Grethera s kapitálem 10 tis. rublů. Tyto finanční prostředky šly na poskytování finanční podpory a výplatu důchodu pracovníkům závodu, kteří podle zákona ze dne 2. července 1903

²⁴ LEBEĎ, G. H.–SKLJARENKO, Je. M.–SOLOVJEV, D. G.: c. d., s. 11.

²⁵ DAKO, f. 280, spis 11, list 92, s. 32.

²⁶ Tamtéž, f. 2, spis 35, list 70.

neměli nárok na důchod, ale zasloužili si ho. Kupříkladu 14. června 1916 valná hromada rozhodla vyměřit roční důchod ve výši 300 rublů na výchovu dětí vdově pokladníka Vitolda Petroviče Rikačevského, který dlouhé roky pracoval v podniku a který vdova měla dostávat po dobu 12 let.

Kapitál nadace Jakova Grethera (v rublech)

Rok	Kapitál nadace
1908	10 208
1913	20 479
1914	21 000
1915	21 584

Ukrajinský trh byl relativně malý, proto Grether a Křivánek rozhodli o propagování výrobků na trzích celé Ruské říše. V roce 1908 pro realizaci obchodu v Petrohradě vedení zaměstnalo R. Kalninga, který byl známý mezi úředníky a petrohradskou obchodní elitou.²⁷ Za svou práci dostával velkou odměnu, ročně cca 19 tisíc rublů. Vedení závodu od něj dostávalo velké množství dopisů s nabídkami účastnit se výhodných výběrových řízení. Skoro veškerý odbyt zboží byl prováděn přes petrohradskou kancelář.²⁸ Zkušený obchodník dělal všechno, aby o výrobci závodu vědělo maximální množství případných odběratelů. Proto Kalning nechal umístit reklamu v renomovaném časopise, který se rozesílal zadarmo 50 tis. největších podniků Ruské říše.

Dne 2. února 1915 Mikuláš II. schválil nařízení Rady ministrů o obchodních aktivitách cizinců v Ruské říši. V komentáři k tomuto nařízení noviny Kijevljanin psaly: „V podílových a akciových společnostech, založených podle platných všeobecných nebo místních zákonů Ruské říše, osoby, které mají rakouskou, uherskou, německou nebo tureckou státní příslušnost nemohou zaujímat funkce členů rady, představenstva a jiných výborů.“ Ale Jakov Grether obdržel ruskou státní příslušnost v roce 1897 a Křivánek již zemřel.

V zemi byl zmatek, železnice přestala dopravovat komerční zboží, obchodní a technologické kontakty se hroutily, litina se zdražila několikanásobně. Množství zakázek se podstatně zmenšilo. Od října 1914 do dubna 1915 závod pracoval čtyři dny týdně, hodně pracovníků bylo odesláno na frontu. Zbývající pracovníci požadovali zvýšení mzdy, která ztrácela hodnotu kvůli vysoké inflaci. Na udržování lazaretu pro raněné a na vojenské potřeby byly utraceny 7 073 rubly.²⁹

Od roku 1916 závod začal vyrábět dělostřelecké granáty pro potřeby obrany. Ve válečných podmínkách podniku za zakázky platili málo, ale vojenský resort dovolil využívat práci válečných zajatců. Ke konci roku 1916 v podniku pracovalo 840 pracovníků, z nichž 200 byli váleční zajatci. Majitelé závodu se přesvědčili, že ekonomická krize je trvalá, politická situace je nestabilní, a proto se rozhodli zachránit aspoň část svých úspor, prodali podnik a opustili Rusko.

Druhý největší podnik s českým kapitálem byl založen Filvertem a Dědinou, kteří v roce 1896 vlastnili v Kyjevě velkou komisní kancelář, která prodávala v Ruské říši stroje a technické příslušenství Královské uherské továrny na mlátičky a secí stroje. Vybudovali v předměstí Kyjeva dílnu na opravu prodaných strojů. Relativně brzo, již v roce 1889, dílna začala vyrábět zemědělské stroje lehké konstrukce, většinou secí stroje a náhradní díly k nim. Podnik prosperoval, dílna se proměnila v továrnu, která se v roce 1889 stala akciovou se základním kapitálem 350 tisíc rublů (700 akcií se jmenovitou hodnotou 500 rublů) a v roce 1909 základní kapitál byl

²⁷ LEBEĎ, G. N.–SKLJARENKO, Je. M.–SOLOVJEV, D. G.: c. d., s. 14.

²⁸ KORNÍČUK, D.: *Bilšovyk pid českym sousom*. In: Kontrakty, 2006, č. 37.

²⁹ DAKO, f. 280, spis 25, list 195.

zvýšen emisí nových akcií o 150 tisíc rublů.³⁰ Na valné hromadě akcionářů 30. září 1910 bylo rozhodnuto obrátit se na ministerstvo obchodu s žádostí o zvětšení základního kapitálu o 200 tis. rublů, a to na 700 tis. rublů, což ministerstvo dovolilo. Podnik se velice dynamicky rozvíjel. Dne 12. července 1912 ministerstvo obchodu dalo povolení ke zvětšení základního kapitálu ještě o 300 tisíc rublů, a to na jeden milion rublů.³¹

Od roku 1900 továrna ročně vyráběla sedm tisíc secích strojů a tři tisíce bran, po kterých byla velká poptávka nejenom na Ukrajině, ale i v celé Ruské říši a v západní Evropě. Technický personál se skládal z Čechů.³²

Od zahájení výroby továrna produkovala různé výrobky. Ale současně byla i opravárenskou dílnou. Z ceníku továrny vydaného v roce 1901 lze zjistit co továrna vyráběla:

1. kombinované secí stroje na řepu;
2. jednoduché secí stroje na řepu, šestiřádkové, sedmiřádkové, osmiřádkové a desetiřádkové;
3. secí stroje na řepu, tříkolové a čtyřkolové, čtyřřádkové a pětiřádkové;
4. universální secí stroje patnácti až pětadvacetřádkové, s patentovanými radličkami, které dovolovaly vysévat osivo kterékoliv velikosti (od máku po boby);
5. secí stroje na řepu, čtyřkolové, devítiřádkové, jedenáctiřádkové a třináctiřádkové.

Později továrna začala vyrábět kombinované secí stroje na obilí. Poptávka byla velká. Tyto stroje byly známy nejenom v Ruské říši, ale i za hranicemi. Rakousko-Uhersko bylo velkým odběratelem výrobků továrny. V roce 1905 v továrně pracovalo 150 pracovníků a v roce 1913 cca 360 pracovníků.³³

Továrna využila veškerou výrobní kapacitu, ale nemohla splnit všechny zakázky, které obdržela. Proto vedení rozhodlo rozšířit výrobu. Ale toto nebylo možné uskutečnit, protože chyběla volná plocha. Nepříliš výhodným bylo i rozmístění továrny, protože byla vzdálena pět km od nejbližší železniční stanice. Doprava surovin ze stanice a odesílání hotových výrobků do stanice bylo nevýhodné. Nebylo možné postavit vlečku ze stanice do továrny, protože tomu překážela ulice s intenzivním provozem. Tato ulice byla hlavní dopravní tepnou Kyjeva směrem na západ a jihozápad. Ale nedaleko od Kyjeva na „zelené louce“ byla zbudována železniční stanice Svjatošino Kyjevsko-kovelské dráhy. Stavba nové továrny vedle této stanice byla výhodnou perspektivou pro společnost Filvert a Dědina. Proto akcionáři rozhodli postavit na volném pozemku továrnu na výrobu zemědělských strojů. V roce 1909 představenstvo továrny se obrátilo na ministerstvo obchodu a průmyslu se žádostí o poskytnutí pozemku. Ve stejném roce nedaleko od Kyjeva v Svjatošině byl odkoupen pozemek s plochou pět desjatín a započata stavba továrny.³⁴

Továrna ve Svjatošině zahájila výrobu ve druhé polovině roku 1912. Po zahájení provozu vyráběla produkty, které nepotřebovaly kvalifikovanou práci. V předměstích chybělo patřičné důstojné bydlení pro pracovníky vysoké kvalifikace a akciová společnost nechtěla utrácet finanční prostředky na jejich dopravu. Proto v továrně ve Svjatošině převažovala primitivní výroba, při které se dala využívat práce místních nekvalifikovaných pracovníků. Do nové továrny byla převedena výroba secích strojů s radličkami vesnického typu, secích strojů, bran a opravy mlátiček.

V nové továrně pracovalo 80 pracovníků. Továrna byla obrovská, se světlými halami, s možností zvětšení v budoucnu o další výrobní kapacity. Ale ukončit stavbu továrny se nepodařilo nejdříve kvůli obchodní krizi, a potom kvůli válce.

³⁰ *Objedinenije zavodov „Krasnyj pachar“ v Kijeve*. Kijev 1930, s. 4.

³¹ DAKO, f. 804, spis 12, list 132 ; spis 15, list 219; f. 2, spis 228, list 623.

³² DAKO, f. 804, spis 1, list 2217.

³³ *Objedinenije zavodov „Krasnyj Pachar“ v Kijeve*. Kijev 1930, s. 6–7.

³⁴ Tamtéž, s. 8.

Továrna měla svá zastoupení ve všech velkých městech evropské části Ruska a v Sibiři a kanceláře v Oděse, Umani a Džankoji.³⁵ V roce 1912 akciová společnost vyrobila a prodala za jeden milion rublů secích strojů, a to bez příjmu z prodeje 400 ks secích strojů, které byly vyrobeny podle objednávek a výkresů továrny v cizině. Akcionáři rozhodli navýšit základní kapitál na jeden milion rublů a obdrželi k tomu povolení. Továrna stabilně přinášela velký čistý zisk, což se projevovalo v dynamickém rozvoji a velkých dividendách.³⁶

Období (od 1. května do 30. dubna)	Čistý Zisk (v rublech)	Základní kapitál	Dividendy v % od základního kapitálu	Odvedená daň (v rublech)
1904-1905	34 482	350 000	6	3 000
1905-1906	3 026	350 000	5	2 414
1907-1908	45 258	350 000	7,5	4 172
1909-1910	98 766	500 000	12	11 320
1910-1911	131 630	500 000	15	17 390
1912-1913	165 246	1 000 000
1913-1914	105 640	1 000 000	3	5 585
1914-1915	87 407	1 000 000	5	2 962
1915-1916	105 535	1 000 000
1916-1917	124 472	1 000 000	6	8 590
1917-1918	124 660	1 000 000

Občas majitelé podniku, aby se obohatili, porušovali zákon. Dne 10. června 1915 pracovník Kyjevské státní komory se písemně obrátil na svého nadřízeného, že ředitelé podniku fiktivně zvýšili základní kapitál, nezaplatili ani kopejku na jeho zvýšení a na nové akcie obdrželi dividendy. V tomto případě ředitelé, kteří koupili na dluh akcie v hodnotě 100 tisíc rublů obdrželi z tohoto dluhu devět tisíc rublů zisku. Kromě osobního zisku, který obdrželi ředitelé, fiktivním zvýšením základního kapitálu byla snížena progresivní daň z čistého zisku. Kromě fiktivních kapitálů ve společnosti Filvert a Dědina byli i fiktivní ředitelé a členové představenstva. Podle zákona rakouský státní příslušník a katolík nemohl být opětovně zvolen ředitelem. Na valnou hromadu se nedostavila většina akcionářů, ale nelegitimní valná hromada byla provedena. Fiktivním ředitelem byl zvolen úředník továrny Semen Jakovič Rabinovič, který byl majitelem jenom několika akcií, které koupil stejně jako i jeho nadřízení na dluh. Neoficiálním akcionářem společnosti Filvert a Dědina byla Uherská banka v Budapešti, která měla v společnosti velký podíl ve výši 500 tis. rublů. Zplnomocněnou osobou Uherské banky byl uherský státní příslušník Balint.³⁷

Aby dokázalo svou loajalitu k existující moci a získalo přízeň carské rodiny, vedení akciové společnosti Filvert a Dědina se obrátilo v roce 1912 na kyjevského gubernátora se žádostí o povolení věnovat Jeho Císařské Výsosti Následníku Carevičovi hračku v podobě malého skutečného secího stroje.³⁸ Dne 4. února 1913 carevna Alexandra Fjodorovna dovolila věnovat carevičovi dárek. Majitelé podniku chtěli předat dárek osobně, ale to bylo zamítnuto.

Na všeruské výstavě, která probíhala v Kyjevě v roce 1913, akciová společnost ve svém pavilonu předvedla výrobky továrny a výrobky zahraničních výrobců, které prodávala společ-

³⁵ DAKO, f. 2, spis 228, list 623.

³⁶ DAKO, f. 280, spis 7, list 56.

³⁷ DAKO, f. 280, spis 23, list 227.

³⁸ DAKO, f. 2, spis 228, list 623.

nost Filvert a Dědina. V pavilonech na stáncích se nacházely fotografie secích strojů, bran a mlátiček. Podnik propagoval použití minerálních hnojiv při pěstování různých zemědělských plodin. Na stáncích předváděli výsevy s použitím a bez použití hnojiv. Rozdíl byl překvapivý. Úrodnost zemědělských plodin byla vyšší o 20 až 50 % a při příznivých klimatických podmínkách až o 200 % při hnojení řádků, nikoliv při rozhazování hnojiv po celém poli. Vedle se nacházely stánky s pozitivními odezvami tuzemských a zahraničních zemědělských výrobců, kteří při setbě zároveň hnojili minerálními hnojivy.³⁹

V roce 1913 v továrně pracovalo cca 500 pracovníků. Vedení si vážilo pracovníků vysoké kvalifikace a patřičně odměňovalo jejich práci. Ředitel továrny na Šuljavce Čech A. Veska vydělával za rok 5 000 rublů a ředitel továrny ve Svatošíně Čech O. Kupka – 3 900 rublů. Přitom mzda řadového pracovníka nepřesahovala 360 až 450 rublů za rok.⁴⁰

V důsledku první světové války se rozvoj společností zastavil. Během ní společnost skoro vůbec nevyráběla secí stroje a začala vyrábět různé typy povozů a polních kuchyní podle armádních zakázek. V rozpočtu pro léta 1917–1918 akciová společnost počítala s 500 tisíci rublů na výrobu předmětů pro armádu. Počet pracovníků se zmenšil na 300 lidí. Akciová společnost Filvert a Dědina už nikdy nedosáhla předválečné výroby, i když občas měla velké zakázky.⁴¹

Majitelé podniku po ukončení války se s optimismem dívali do budoucna, a proto na valné hromadě 13. listopadu 1918 bylo rozhodnuto obrátit se na ministerstvo obchodu s žádostí o navýšení základního kapitálu z jednoho milionu rublů na deset milionů rublů. Ale tato myšlenka nebyla realizována, protože továrna byla znárodněna bolševiky. V dvacátých letech Filvert, který se vrátil do Československa, řekl: „Byli jsme v největším rozkvětu naší činnosti a směřovali k velice slibným vrcholům. Ale přišla bolševická katastrofa, sebrala nám všechno a udělala z nás žebráky“.⁴²

V roce 1898 Češi Ungerman a Nejedlý založili na ul. Kerosinnaja v Kyjevě továrnu na výrobu temperované litiny. Dne 19. srpna 1898 byla podepsána smlouva o založení společnosti a již 30. srpna továrna vyrobila první odlitek. V továrně byla postavena kuplovna, která vyráběla ročně 12 tisíc pudů černé litiny pro kyjevské továrny. Temperovaná litina se vyráběla ve dvou pecích s roční kapacitou dva tisíce pudů. Skoro všechno, co vyráběli, kupovala továrna Filvert a Dědina, která se nacházela ve vzdálenosti 1,5 km od továrny Nejedlý a Ungerman.⁴³

V prvních letech existence továrny se výroba rozvíjela velice rychle. V roce 1903 v továrně byly postaveny dvě cementační pece a ještě jedna kuplovna. V následujícím roce byla postavena slévárenská hala, obrobna, sklad hotových výrobků a kanceláře. Ale výroba byla polodomačká. Až v roce 1905 v továrně byly instalovány dva tvarovacích stroje. Potom instalace nového zařízení v továrně byla zastavena.

Výrobky továrny dostávaly na výstavách zlaté a stříbrné medaile. Z reklamního inzerátu je vidět, co podnik vyráběl:

1. Z temperované litiny: okenní kování, maticové klíče, náhradní díly pro žací stroje, mlátičky, travní žací stroje, shrnovače apod.
2. Ocelové rošty, které měly několikrát větší ohnivzdornost než obyčejné.
3. Z obyčejné litiny: podstavce, schůdky, nádrže, kuchyňské sporáky, kroužky pro záclony, žebríky a sloupky.

³⁹ Tamtéž.

⁴⁰ DAKO, f. 280, spis 13, list 160.

⁴¹ DAKO, f. 2, spis 26, list 236.

⁴² ŠVIHOVSKÝ, V.: c. d., s. 9.

⁴³ VARŠAVČIK, M. A.–ZASLAVSKIJ, S. Š.: 50 let „Krasnyj ekskavator“. Kijev 1948, s. 6–7.

4. Litinové odlitky: pro řezačky na krmiva, řezačky slámy, mlátičky, pluhy, brány, lokomobily a jiné výrobky.

5. Náhradní díly pro ruské a americké zemědělské stroje.⁴⁴

V roce 1918 továrny Filvert a Dědina a Ungerman a Nejedlý byly znárodněny a sloučeny v jediný podnik. Nový podnik dostal název Rudý orač a v roce 1934 Rudý bagr (dnes ATEK).

V Kyjevě existovaly i malé podniky, které patřily Čechům – továrna na železářské výrobky bratří Brabců, továrna na kotle a obrobna T. V. Suky, továrna na zemědělské nářadí bratrů Andlů, továrna na cukroví Barana a Vanči. V centru Kyjeva na ul. Kreščatik 44 se nacházela prodejna a centrální sklad továren, které patřily třem bratrům Čechům, a to E. Brabec, A. O. Brabec a Bratři Brabec. Tyto továrny většinou vyráběly zahradnické a chirurgické nože, pilky, kartáče, lopaty a hrábě.

Nejdéle fungující a největší firmou byla firma Eduarda Brabce. Za vysokou kvalitu výrobků, které firma vyráběla, majitel obdržel titul dvorního dodavatele. Tento titul umožňoval dodávání výrobků pro carský dům. Aby obdržel takový status, bylo nutné ve velkém přispívat na dobročinnost, zúčastňovat mezinárodních a všeruských výstav, získávat medaile a diplomy za kvalitu zboží. Toto právo měl málokdo z kyjevských podnikatelů.

Poprvé Eduard Brabec navštívil Kyjev v roce 1884, kde prezentoval své výrobky na Kontraktním veletrhu. Majitelé ročně doplňovali nabídky různými novinkami, které člověk potřeboval v každodenním životě – přístroj Nadšení hospodyně, který jednou ranou dokázal vypeckovat 12 kusů višni; přístroj Skarlet pro sycení různých nápojů plynem; americký stroj Radost hospodyně pro přípravu všech druhů těsta pro mazance; termoska, která zachovávala horké jídlo během 24 hodin; elektrické kapesní svítilny se zásobou napájecích článků; přístroj pro rozmělnění jídla pro bezzubé; holící strojky s 12 kusy náhradních čepelek Gillet; pračky Čechy, mlýnek na maso bez nožů Perfection, který za 5 minut připravoval 2,5 kg mletého masa a další stovky výrobků. Ceníky obyvatelé jiných měst dostávali zadarmo.⁴⁵

Často firmy získávaly ceny na ruských a evropských výstavách a byly vyznamenány vládnoucími rodinami Ruska a Evropy. V roce 1897 v Kyjevě probíhala výstava, na které Eduard a Anton Brabecovi obdrželi malou stříbrnou medaili sekce zahradnického nářadí a bronzovou medaili sekce továren a E. Brabec ještě obdržel pochvalný list sekce vzdělání a vědy. K roku 1912 firma obdržela celkem 57 medailí.⁴⁶

Pro rozvoj a zachování kulturního dědictví Ukrajiny hodně udělal Čech Jindřich Jindříšek, který přijel do Kyjeva s minimálními finančními prostředky, ale díky titánské práci dosáhl značného úspěchu, stal členem kyjevské městské dумы, předsedou českého Dobročinného a osvětového spolku Jana Amose Komenského, řádným členem spolku rychlé pomoci, kupcem druhé gildy. Patřilo mu vydavatelství hudebnin, továrna na dechové hudební nástroje, pivovar, uhelné doly, domy a jeho obchodní talent a slušnost byly příkladem pro jiné. Jindříšek se stal známou a váženou osobou ve městě, začali mu říkat český král.⁴⁷

Jindříšek byl velkým českým vlastencem, který své finanční možnosti směřoval na zachování a rozvoj české identity v Jihozápadním kraji. To dobře pochopili jeho krajané, velice si ho vážili a psali mu: „Byl jste jedním z prvních Čechů v Kyjevě a svou více než třicetiletou činností v oblasti obchodu a průmyslu vždy sloužil pro blaho českého národa a získal si slavné jméno nejenom v našem kraji, ale v celém Jižním Rusku. Ale pro nás nejsou nejcennější Vaše úspě-

⁴⁴ Ves Juzozapadnyj kraj. Kijev 1913.

⁴⁵ RYBAKOV, M. O.: *Chreščatyk vidomyj i nevidomyj*. Kyjiv 2003, s. 402–403.

⁴⁶ Tamtéž, s. 404–405.

⁴⁷ *Ottův slovník naučný. Dodatky*. Praha 1934, sv. 211.

chy v hospodářské činnosti. Jako Češi, vážíme si Vás především kvůli tomu, že jste vždy s hrdostí a nahlas prohlašoval, že jste Čech, že jste vždy s ochotou a radostí vycházel vstříc každému, kdo potřeboval od Vás poradu nebo finanční pomoc. Většina z Čechů, kteří se obraceli na Vás pro poradu a pomoc cítila, že má dobrého rádce a ochránce, svého českého konzula.“⁴⁸

Jindříšek začal prodávat hudební nástroje již v roce 1882. V roce 1885 otevřel malou dílnu na opravu hudebních nástrojů a výrobu různých strunných nástrojů – houslí, kytar, balalajek, violoncell apod. Založil relativně velkou továrnu, ve které zaměstnával skoro 80 pracovníků. Roční obrat továrny byl 10 725 rublů.⁴⁹

V roce 1887 dílna byla rozšířena kvůli výrobě nejdříve ručních harmonik, a potom fléten a harmonií, poptávka po kterých se značně zvýšila kvůli nařízení vlády o povinném vyučování zpěvu v církevně farních školách a lidových učilištích. Nástroje, které měly relativně nízkou cenu a malé rozměry, většinou kupovali učitelé a nejhudší školy, které nemohly koupit drahé hudební nástroje. Ruční harmoniky s chromatickou stupnicí se vyráběly různých rozměrů – ode dvou do tří stupnic, v ceně 8 až 30 rublů za kus.

Práce Jindříška byla náležitě odměněna medailemi – v roce 1895 na výstavě v Nižním Novgorodě a v roce 1897 v Kyjevě. Na konci 19. století Jindříškovi patřil největší prodejní sklad (Depo) a továrna na hudební nástroje na ul. Kreščatik 58 v Kyjevě, která měla své pobočky v Tule a Baku. V roce 1902 v prodejně bylo otevřeno oddělení s hudebninami. V srpnu 1908 prodejna na Kreščatiku 58 byla zavřena, ale za rok byla otevřena nová prodejna na Kreščatiku 41.

V roce 1909 Jindříšek začal spolupracovat s berlínskou firmou International Extra Records, jejíž majitel Ernst osobně přijel do Kyjeva za účelem řízení obchodu. Pobočka této firmy se přestěhovala z Petrohradu do Kyjeva. Ve své prodejně na Kreščatiku 41 Jindříšek zařídil malé nahrávací studio, které bylo vybaveno nejlepším německým zařízením. Nahrávky se hned odesílaly do Berlína, kde je zpracovávali, převáděli na kovové matrice, lisovali gramofonové desky a odesílali k prodeji do Kyjeva. Studio nahrávalo oblíbené herce, hudebníky, recitátory i sbory.⁵⁰

Tuto inovaci ocenil koryfej ukrajinské hudby Mykola Lysenko. Velkou cenu mají gramofonové desky z roku 1909 s nahrávkami 19leté sopranistky Oleny Petljaš. Všech 11 nahrávek bylo provedeno s hudebním doprovodem 67letého Mykoly Lysenka. V muzeu Mykoly Lysenka je šest z 11 uvedených gramofonových desek. Znalost hudebního vkusu zákazníků pomáhala Jindříškovi realizovat nahrávky, které měly velkou poptávku a rychle se rozšiřovaly na kyjevském trhu.⁵¹

Poptávka rychle vzrůstala a v roce 1910 Jindříšek spolu se svým společníkem začal stavět vlastní továrnu na Druhé Dačné linii. Továrna měla vyrábět gramofonové desky, gramofony a vydávat časopis s reklamou svých výrobků. Vypracování návrhu továrny svěřili architektu Filipu Krausovi a řízení stavby Bedřichu Korábovi, který přijel z Ústí nad Orlicí. V lednu 1911 Jindříšek založil firmu Extrafon na výrobu gramofonových desek, stejný název dostala i továrna. Stavba probíhala rychle, bylo instalováno a seřizeno zařízení a vyrobeny zkušební partie zboží. Ale 8. června 1911 v továrně vznikl velký požár, který způsobil škodu ve výši 100 tisíc rublů. Ohněm bylo zničeno velké množství gramofonových desek, matric a náhradních voskových kotoučů. Továrna nebyla pojištěna, protože žádná pojišťovna nechtěla pojistit podnik, ve kterém bylo uloženo velké množství hořlavých materiálů. Obnovení továrny stálo 50 tisíc rublů.

⁴⁸ ŽYTNYK, V. K.: *Naš Kyjiv*. In: Vidrodžennja 1994, č. 10–11, s. 63–64.

⁴⁹ RYBAKOV, M.: c. d., s. 381–382.

⁵⁰ Týž: *Čarivni zvuky staroji plastinky*. In: Muzyka 1995, č. 5, s. 23.

⁵¹ Týž: *Nevidomi ta malovidomi storinky istoriji Kyjiva*. Kyjiv 1997, s. 301–302.

V roce 1911 obnovená továrna zahájila svou úspěšnou výrobu. Polovina dělníků a skoro všichni úředníci továrny byli Češi. Výrobky továrny Jindříšek propagoval ve vlastním časopise *Plastinka*. Jindříšek nabídl nahrávku mladé talentované kyjevské zpěvačce Kovalčevské. Po desce byla velká poptávka a byla rychle vyprodána. Bylo nutné dělat nové nahrávky, ale chyběli odborníci. Jindříšek potřeboval odborníka, který by mohl řídit výrobu desek. Takovým odborníkem se stal ředitel moskevské firmy Mol, Kibart a Co. Jakov Ivanovič Berkvic. S příchodem Berkvice se práce v továrně rozběhla naplno. Jindříšek a Berkvic se snažili rozšířit repertoár za účelem uspokojení nejrůznějších zálib zákazníků, dělali nahrávky různých orchestrů, sborů, kurzů francouzštiny a nabídky populárním zpěvákům a zpěvačkám.⁵²

V továrně vyráběli dvoustranné desky v průměru 25 cm v ceně 50–75 kopějek, ale rozvoj vědy nestál na místě a mnoho továren začalo vyrábět desky v průměru 30 cm.⁵³ Proto pro továrnu bylo zakoupeno šest nových lisů. V listopadu 1912 byly nahrány desky nového formátu s logem *Artistotipija*. To byla velice zajímavá série, která obsahovala nahrávky Kyjevského symfonického orchestru dirigovaného F. I. Vojáčkem, známého virtuózního houslisty profesora Kyjevské konzervatoře M. G. Jerdenka a prvního ruského kvarteta sibiřských kočovných herců Hirňjaka a Šama.

Důležitým úkolem pro Jindříška bylo prosazování výrobků na území celé Ruské říše. Pro realizaci tohoto záměru bylo nutné mít vlivné a energické zastupitele ve dvou hlavních městech Ruské říše Moskvě a Petrohradě. Extrafon přilákal k spolupráci Michaila Kogana a A. Vejzberga, kteří rozšiřovali výrobky továrny.

V srpnu 1914 císařské Německo vyhlásilo válku carskému Rusku. V zemi proběhla antiněmecká kampaň, která se projevila v bojkotu německého zboží a konfiskací a nacionalizací podniků s německým kapitálem. Mezi nimi byli konkurenti Extrafonu. Jindříškova továrna ještě více upevnila své postavení na ruském trhu.⁵⁴ I když bylo válečné období, továrna fungovala v běžném režimu, ale začínala cítit potíže, protože hodně pracovníků bylo mobilizováno do armády, což donutilo vedení továrny využívat práce českých zajatců. Mnohokrát byly přerušovány dodávky surovin.

Ale energie a nadšení Jindříška dělaly zázraky. Jindříšek jel do Švédska a dovezl odtud nedostatečnou pryskyřici. Velkou poptávku měla *Pohádka o rváči Rakušanovi a pepřovém klobasovém Němci* a *O kozákovi Krjučkovovi*, ve kterých byl karikován německý císař Vilém.

Obchod se rozvíjel velice rychle. Denně továrna dostávala na dvě stě telegramů s žádostí neprodleně poslat desky. Objednávky přicházely ze všech konců velké země. Továrna nestíhala uspokojit všechny zákazníky. Jeden odchodní zástupce konkurenční firmy si stěžoval svému kamarádovi: „Přijdeš do kteréhokoliv obchodu a ihned ti ukazují desku od Extrafon, a jiné desky brát nechtějí“. Hodně majitelů obchodů přijíždělo osobně a žádali aby jim ihned prodali zboží od Extrafonu.

K 1. lednu 1913 kapitál podniku představoval 59 482 rubly, k 1. lednu 1914 – 35 311 rublů, k 1. lednu 1915 – 35 968 rublů. V letech 1915–1916 továrna vyráběla ročně na 500 desek. Jenom deska *Povídka o mladém praporčíkovi* měla náklad 70 tisíc kopií, které byly vyprodány.

Za účelem přilákání svých pracovníků k bezprostřednímu řízení podniku, Jindříšek založil akciovou společnost se základním kapitálem 500 tisíc rublů.⁵⁵ Schválení stanov proběhlo

⁵² TICHONOV, A.: *Plastinki starogo Kijeva*. In: *Zvukorežissjor*, 2003, č. 4.

⁵³ *Obzor fondov Rossijskogo gosudarstvennogo archiva fonodokumentov. Časť I.–II. Vypusk I. Zvukovoj archiv. Fond „Ekstraфон“.*

⁵⁴ RYBAKOV, M. O.: c. d., s. 308.

⁵⁵ *Tamtěž*, s. 387.

19. prosince 1915. Jindříšek zůstal ve funkci ředitele podniku a vlastnil kontrolní balík akcií, zbývající akcie koupili pracovníci akciové společnosti.

Akciová společnost Extrafon vydala celou řadu desek, ze kterých nejoblíbenější byla deska Utrpení Srbska. Časopis Gramofonnyj mir psal o této desce: „Tato nahrávka vzbuzovala v širokých vrstvách obyvatelstva nejvyšší a nejlepší pocity obdivu nad hrdinskými činy našich hrdinů, spojenců. Posluchači desky věnovali příspěvky na pomoc Srbům, kteří utrpěli přepadením teutonských barbarů“.⁵⁶

Po říjnovém převratu továrna byla znárodněna a navždy zavřena. V roce 1920 majitel emigroval do ČSR, kde stal poradcem ekonomické sekce ministerstva zahraničních věcí.⁵⁷ V roce 1924 Švihovský psal o dramatickém osudu svého krajana následující: „Jindříšek, kteří ještě nedávno byl milionářem, vrátil se z Ruska s tím, s čím tam přišel – s holýma rukama“.⁵⁸ Toto životní drama podlomilo Jindříškovi zdraví a ten v roce 1924 ve své vlasti umírá.

Přítomná studie je částí širší doktorské disertace věnované Čechům v Kyjevě a Kyjevské gubernii. Popisuje jejich příchod do Jihozápadního kraje Ruské říše na přelomu 60. a 70. let 19. století, jejich podíl na zvýšení agrotechnické úrovně tamního zemědělství a industrializace města Kyjeva na přelomu 19. a 20. století. Vytváří předpoklad pro budoucí zpracování dějin Čechů na Ukrajině.

Summary

The Czechs in the Kiev Governorate before 1917

The present study is part of a wider doctorate dissertation on the Czechs in Kiev and the Kiev Governorate. It describes their arrival in the South-West Region of the Russian Empire at the turn of the nineteen sixties and seventies and their contribution to the increase in the agrotechnical standard of local agriculture and the industrialisation of Kiev at the turn of the nineteenth and twentieth centuries. It provides a basis for a future work on the history of the Czechs in the Ukraine.

⁵⁶ TICHONOV, A.: c. d.

⁵⁷ *Ottův slovník naučný. Dodatky*. Praha 1934, s. 211.

⁵⁸ ŠVIHOVSKÝ, V.: c. d.